

відмовив Василю і Григорію у задоволенні їх подання. Прокурор подав апеляцію до Цивільної Палати, яка, розглянувши документи й свідчення, відмовила прохачам у визнанні статусу вільних людей і залишила в силі аналогічне рішення Гайсинського повітового суду.

Запропонований огляд невеликої архівної збірки документів щодо Теплицько-Бубнівських маєтків Гайсинського повіту середини ХІХ ст. демонструє нам істотну цінність матеріалів з історії Східного Поділля, що перебувають на збереженні у різноманітних установах Республіки Польща. Відтак перед сучасними українськими істориками нагально постає завдання активізувати роботу щодо виявлення подібних пам'яток, їх опису та введення до наукового обігу.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ці збірки постійно привертають увагу дослідників історії Поділля. Див.: Трубочанінов С.В. Документи головного архіву давніх актів у Варшаві – важливе джерело для вивчення історії Поділля ХV – ХVІІІ ст. // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 173-174; 2. Колесник Вікторія. Відомі поляки в історії Вінниччини. – Вінниця, 2007. – С. 515; 3. Там само. – С. 348; 4. Szymański Józef. Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2004. – s. 59; 5. Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. – Zarząd główny dóbr i interesów Augusta Potockiego. – Sign. 205; 6. ДАВО. – Ф. 468. – Оп. 1. – Спр. 300. «Справа про встановлення права спадкування на кріпосних селян дворянина Камінського Франца» 1848-1852 рр. ; 7. ДАВО. – Ф. 473. – Оп. 1. – Спр. 336 «Справа про продаж селян с. Рогізної поміщиком Шаровим» 1858-1868 рр. ; 8. ДАВО. – Ф. 473. – Оп. 1. – Спр. 13. «Купчі кріпості Брацлавського повіту на право власності» 1836 р. ; 9. ДАВО. – Ф. 470. – Оп. 2. – Спр. 24 «Про звільнення від кріпосної залежності селянина с. П'ятничан Качурівського Івана» 1818-1819 рр. ; 10. Див: РДА. – Ф. 797 «Канцелярія Обер-прокурора Синоду». – Оп. 2. – Спр. 7755. «Про звільнення від влади поміщика Ямпільського повіту с.Стрільників пономаря Григорія» 1825 р. ; 11. ДАХО. – Ф. 135. – Оп. 17. – Спр. 300. «Про селян, які відшукують свободу»; 12. ДАХО. – Ф. 227. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 510. «Про Станіслава Карасевича, який відшукує вільність з підданства поміщиці Ястрембської». 1821 р. ; 13. Там само. – Спр. 680. «За зверненням селян с. Кричунової Балтського пов. Пуркана Костянтина і інших про звільнення їх від кріпосної залежності», 1811 р. ; 14. Див.: Там само. – Спр. 886. «За скаргою шляхтичів Хмарів на поміщиків Навроцьких за зарахування їх у селянство». 1817-1839 рр. ; 15. ДАХО. – Ф. 647. – Оп. 1. – Спр. 1; 16. AGAD. – Archiwum Gospodarcze Wilanowskie. – Zarząd główny dóbr i interesów Augusta Potockiego. – Sign. 203. «Акти, що стосуються селян, які домагаються звільнення в володіннях Теплицько-Бубнівських».

*О.В. Кривошея*

### ТЕСТАМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ДУХОВЕНСТВА

Загальновідомо, що тестаменти чи заповіти є важливим історичним джерелом приватно-правового походження<sup>1</sup>, які мають високий ступінь інформативності й репрезентативності. Вони є яскравим проявом людської думки, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності. Можна погодитися з тим, що «мотив створення подібних документів є основою їх достовірності»<sup>2</sup>.

Незаперечною є думка про високу репрезентативність заповітів для генеалогічних досліджень, адже в них «простежується вся система родинних зв'язків»<sup>3</sup>. В архівосховищах зберігається їх значна кількість, але попри велике значення як джерела вони використовуються як попередниками, так і сучасними дослідниками не так часто.

Гумілевський згадував заповіти священика микольського бакланського Федора Ігнатовича 1716 р.<sup>4</sup>, митрополита рязанського і муромського Стефана Яворського<sup>5</sup>, опублікував частину заповіту священика рогоського Лавріна Іскричевського 1739 р.<sup>6</sup>, повністю заповіт священика воскресенської церкви Стефана Григоровича 1651 р.<sup>7</sup>

Документами особистого походження є заповіти, яким значну увагу надавав ще О.Лазаревський<sup>8</sup>, який сам опублікував тестамент полтавського полковника Іскри<sup>9</sup>, використовував духовні заповіти у своїх працях. Так в «Очерках старейших дворянских родов Черниговской губернии» використано витримки з 8 приватно-правових актів доби Гетьманщини: мешканця чубківського Стародубського полку Микити Липи (1668 р.)<sup>10</sup>, вдови бунчукового товариша Євдокії Опанасівни Гамалії (1755 р.)<sup>11</sup>, генерального судді Івана Бороздни (бл. 1740)<sup>12</sup>, графа Гаврила Владиславовича Рагузинського (1739)<sup>13</sup>, полковника чернігівського Якова Кіндратовича Лизогуба (1698)<sup>14</sup>, вдови генерального осавула Марії Яківни Бутович (1737)<sup>15</sup>, бунчукового товариша Степана Степановича Бутовича (1746)<sup>16</sup>, вдови протопопа новгород-сіверського Параски Костянтинівни Заруцької<sup>17</sup>. Опублікував тестамент ніжинського протопопа Павла Сленга<sup>18</sup>, священика микольського

стародубського Романа Ониськовича Ракушки-Романовського 1701 р., священника веркіївського Василя Семионовича 1692 р, семьяновського Семена Єфремовича 1708 р.<sup>19</sup>

М. Костантинович опублікував заповіти Олександра Колчицького<sup>20</sup>, Кирила Лобисевича<sup>21</sup>, Марії Федорівни Корницької<sup>22</sup>, повторив публікацію заповітів Микити Липи, графа Гаврила Владиславовича Рагузинського, Давида Пушкаренка<sup>23</sup>. Для нашої проблематики важливою є публікація тестаменту Федора Калиновського<sup>24</sup>.

А. Стороженко опублікував тестамент переяславського полковника Дмитрашки-Райча<sup>25</sup>, лубенського полковника Леонтія Свічки<sup>26</sup>, частину із заповітів Максима Передерія та Івана Хімченка<sup>27</sup>.

Заповіти значкового товариша Стародубського полку Василя Матвійовича Журмана<sup>28</sup> і його вдови Єфросинії Іванівни Губчич, яка була в другому шлюбі за Іваном Семеновичем Шашкевичем<sup>29</sup> опублікував В.Л. Модзалевський.

У Генеральних слідствах про маєтності, хоча і рідко, але все ж наводилися тестаменти як документи, що підтверджували права на ті чи інші маєтності. У слідстві про маєтності Чернігівського полку опубліковані три тестаменти: Адама Киселя, священника любецького Григорія Прокоповича, товариша полку Чернігівського Дем'яна Посудевського<sup>30</sup>.

У сучасних умовах Ю. Мицик розпочав публікування тестаментів заповітом генерального обозного І. Волевача, ввів до наукового обігу тестамент гадяцького полковника Криницького, потім І. Ситий – полковника Якова Лизогуба<sup>31</sup>. Найбільш активно публікації здійснює С. Павленко, який помістив 21 документ під рубрикою «Тестаменти»<sup>32</sup> у своєму фундаментальному виданні, яке стосується доби гетьманату Івана Мазепи. З них 20 – це повторна публікація з рідкісних видань. Вперше до наукового обігу введений заповіт Григорія Михайловича Гамалії (№ 816). Два з документів (№ 810, «розпорядження за тестаментом Івана Хімченка» – лише цитата з духовного заповіту і № 826 «заповіт охочепіхотного полковника Дмитра Чечеля» – лист чи «пам'ять») не є тестаменами. Крім видання текстів заповітів, розпочатий і аналіз тестаментів як історичних джерел (А. Попружна<sup>33</sup>, О. Кривошея).<sup>34</sup>

Аж до XV ст. всі приватні та державні документи, що мали правову силу, називалися листами та грамотами. У XV ст. ми натрапляємо на термін «духівниця» – акт розпорядження своєю власністю на випадок смерті. Спочатку вони були словесними, а вже потім писемними. У «Руській Правді» духівниця була скоріше домовленістю між членами родинами, ніж виявом волі заповідача.

За Литовським Статутом, спадкування ґрунтувалося на родинних підставах. У ранньому німецькому праві заповіт не знаний, але пізніше він там все ж таки з'явився<sup>35</sup>.

Майже всі норми цивільного права Литовського Статуту, російського законодавства, магдебурзького та звичаєвого права Гетьманщина зробила чинними й запровадила до свого законодавства. «Права, за якими судиться малоросійський народ» – перший відомий в історії Кодекс українського права – чітко регламентував випадки відчуження майна за тестаментом, також були визначені категорії осіб, які не мали права заповідати та спадкувати. Право складати заповіт належало кожній людині, крім неповнолітніх, психічно хворих, глухих, німих, сліпих від народження, марнотратників, засуджених за злочин до смерті, політичних злочинців, які тікали за кордон, невільників, монахів та ченців<sup>36</sup>. Позбавленими права спадкувати були євреї, відступники від християнської віри, марнотратники, п'яниці, позашлюбні діти, доньки, які вийшли заміж без згоди батьків<sup>37</sup>.

Спадкове право передбачало 2 підстави – за законом і за заповітом. Спадкування за законом – це кровна спорідненість, спадкоємці за законом – природні (кровні), швагерські (своєцькі) та духовні (кумівство). Основними категоріями спадкового права «по крові» була отчизна, дідизна та рід, головною при спадкуванні переважно була чоловіча лінія.

Заповіт мав складатися з трьох частин: начального протоколу, основного тексту та кінцевого протоколу. Начальний протокол, в свою чергу, мав складатися з релігійної посвяти – інвокації, імені й титулу особи, від якої виходив документ – інтитуляції, назви особи чи осіб, якій адресується акт і привітання – салютації. До основного тексту мала входити преамбула, де йшлося про мету прийняття формульованого документом рішення, формула публічного оголошення рішення, пояснення обставин справи, заборона порушувати документ і зазначення міри покарання, розпорядження про ствердження заповіту печаткою та підписами. Кінцевий протокол знову мав релігійну форму, називав місце, час та умови складання акту, підпис і печатку<sup>38</sup>.

У статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповіту вдови пирятинського протопопа Максима Губки Марії. Її чоловік був сином Федора Івановича – шляхтича,

війта пирятинського в 1692 р.<sup>39</sup>, а потім отамана городского пирятинського в 1698-1699 рр. Стосовно нього відомо, що купив млин Власа Паценка, а потім продав його Свічці. 8 березня 1699 р. отримав універсал полковника Лук'яна Свічки на куплене ним за 400 золотих млинове місце<sup>40</sup>. Стосовно діда відоме лише ім'я Іван<sup>41</sup>. Івана Губку знаходимо в козацькому реєстрі 1649 р. в сотні Максима Городиського Корсунського полку, але для того, щоб ствержувати, що це родоначальник пирятинських Губок, необхідні додаткові аргументи.

Максим Федорович Губка був священиком, а потім протопопом пирятинським і чорнуським щонайменше в 1714–1717 рр. Отримав від полковника Савича надання с.Лелеки<sup>42</sup>. Помер раніше 1738 р.

Старший син Ілля був священиком Успенської церкви в Пирятині, потім місцевим протопопом щонайпізніше від 1727 р. і щонайраніше 1776 р.<sup>43</sup>. Молодший син Єлисей Максимович також був священиком успінським пирятинським (? – 1747 – 1776 – ?). Мав одне коло спадкового млина, яке уступив у 1776 р. Чорнуському Красногірському монастирю. Якийсь їх родич Тимофій Губка був священиком пирятинським вознесенським (? – 1742 – ?).

6 квітня 1738 р. вдова протопопа Максима Марія написала заповіт, з якого узаємо, що чоловік заповів свої ґрунти їй. Вона ж передала їх своїм двом синам. Ілля отримав половину двору з будівлею, в якому мешкали батьки. Йому ж відійшли шинок за містом проти церкви Вознесіння, млин біля Калинового мосту навпіл з священиком спаським Стефаном Федоровим, підварок (фільварок, ферма)<sup>44</sup> на «Зарітчі», ліс під Ороб'ями Таволговський, за який в той час мав суперечку з Григорієм Таволгою, ліс під Приходьками, пайку лісу в острові (частина лісосіки між двома ділянками)<sup>45</sup> Великому, кут Довгий біля Калинового мосту, половину поля і сіножаті біля Пирятини, половину хутору під Сирою Орлицею<sup>46</sup>.

Єлисею другу частину поля і сіножаті біля Пирятини, половину хутору під Сирою Оржицею, половину батьківського двору, в острові підварок з винокурнею, за містом підварок Горовий, на Кочерговці два підварки з садами, на Зарітчі над р. Соболицею біля гори солодовня навпіл з Іллею, ліс у Турському з садом і жилими хатами, ліс у Куквині, третій у Переудові, два ліси у Злодяжині, шостий у Великому острові з лозою, сьомий – під Усівкою, млин в одне коло на курінській греблі, навпіл з Іллею хутір під Сирою Оржицею з усіма будівлями, полем і сіножаттю. Рогату худобу, коні, вівці також заповіла Єлисею<sup>47</sup>. Деяка перевага у розподілі майна на користь Єлисея пояснюється тим, що від нього вимагалось відправлення церковного обряду – сорокоусту.

Кінцевий протокол тестаменту додає інформації про те, що вдова протопопа була неписьменна і замість неї підписався вікарій Данило Вереміїв, затвердили заповіт бурмистр Михайло Безстульній і писар міський Михайло Пасюта.

Відомі сини Іллі Губки Семен (1720 – ?), який навчався у Києво-Могилянській академії з 1743 р.<sup>48</sup> та Іван (1733 – 1782 – ?). Останній службу розпочав з 23 червня 1762 р., значковий товариш (з 22 липня 1762 р.), військовий товариш (з 23 квітня 1779 р.)<sup>49</sup>, абшитований полковий осавул (1788). Проживав в Пирятині (приход Успенської церкви)<sup>50</sup>. Одружений з донькою значкового товариша Настасією Якимівною Огранович (1742 – 1778 – ?). За нею записано 40 підданих у с.Леляках і 69 у хуторі Сирооржицькому.<sup>51</sup>

#### **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**

1. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство. Підручник. – К., 2002. – С. 357; Мицик Ю.А. Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 544 – 545; 2. Кривошея В.В. Українська козацька старшина (огляд джерельної бази) // Гілея. – 2007. – Вип. 7. – С. 265; 3. Там само; 4. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговское епархии. – Чернигов, 1874. – Т. 7. – С. 189; 5. Там само. – Чернигов, 1873. – Т. 3. – С. 175; 6. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговское епархии. – Чернигов, 1875. – Т. 5. – С. 81; 7. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговское епархии. – Чернигов, 1874. – Т. 5. – С. 61; 8. Лазаревский А. Заметки об украинской старине: Духовницы // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 19. – С. 159 – 162; 9. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII-XVIII в.в. Искры // Русский архив. – 1875. – Т. III. – С. 305 – 306; 10. Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии // Записки губернского статистического комитета. – Кн. 2. – Вып. 1-2. – Чернигов, 1868. – С. 61 – 63; 11. Там само. – С. 76 – 77; 12. Там само. – С. 81 – 82; 13. Там само. – С. 83 – 84; 14. Там само. – С. 106; 15. Там само. – С. 114 – 115; 16. Там само. – С. 116 – 120; 17. Там само. – С. 126 – 127; 18. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полки Киевский и Нежинский. – Чернигов, 1867. – Вып. II. – С. 172 – 175; 19. Там само. – С. 175 – 177, 216 – 218, 264 – 265; 20. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. IV. (Дополнение) / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1885. – С. 32 – 33; 21. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1875.

– С. 544 – 548; 22. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1875. – С. 571– 575; 23. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1875. – С. 557 – 562, 748 – 751, 826 – 827; 24. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. – Чернигов, 1875. – С. 768 – 770; 25. Стороженко А. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы, заметки. – К., 1900. – С. 163 – 171; 26. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т.VI. – С. 494 – 497; 27. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т.VI. – С. 35, 36, 38, 39; 28. Модзалевский В. Два старинных духовных завещания // Историко – литературный сборник. Посвящается Л. И. Срезневскому (1891 – 1916). – Л., 1924. – С. 97 – 111; 29. Модзалевский В. Два старинных духовных завещания. – С. 112 – 117; 30. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. – 2 изд. – Чернигов, 1908. – С. 591 – 593, 493 – 496, 501 – 502; 31. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба (15.05.1698 р. ) // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 10-14; 32. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С. Павленко. – К., 2007. – С. 965 – 1007; 33. Барловська А. Духівниці як культурно-історичні пам'ятки XVII – XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 1998. - № 1. – С. 54 – 57; Попружна А. Духовні заповіді як джерело з історії благодійництва козацької старшини (за матеріалами testamentів другої половини XVII – XVIII ст.) // Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття». – Ніжин, 2006. – 171-175; її ж. До соціально-побутового портрету жінки (за матеріалами духівниць козацької старшини XVII – XVIII ст.) // Батуринські читання. 2007. Зб. наук. праць. – Ніжин, 2007. – С. 245 – 250; 34. Кривошія О.В. Духовний заповіт як історичне джерело // Гілея. – 2007. – Вип. 7. – С. 283 – 287; її ж. Духовний заповіт 1650 року обозного Війська Запорозького Івана Тихоновича Волевача як історичне джерело // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. – Чернівці, 2006. – Вип. 3. – С. 62 – 68; її ж. Збірка духовних заповітів інституту рукопису національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як історичне джерело // Гілея. – 2007. – Вип. 8. – С. 274 – 284; її ж. Еволюція духовних заповітів козацької старшини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2007 – С. 78 – 81; її ж. Духовні заповіді козацької старшини як історичне джерело // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. - К., 2007. – Т. XVI. – С. 369 – 374; Кривошея В.В., Кривошея О.В. Козацько-гетьманська держава (до характеристики біосоціальної підсистеми) // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2007. - № 16 (53). – С. 198 – 208; 35. Віслобоков К. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – С. XXX; 36. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – С. 216; 37. Бойко І.Й. цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Львів, 1999. – С. 14; 38. Скорейко Г.М. Джерелознавство історії України: Конспект лекцій, методичні рекомендації, плани практичних занять. – Чернівці, 2003. – С. 41; 39. ЦДІАУК. - Ф.57. - Оп.1. - Спр. 420. - Арк. 5; 40. ЦДІАУК. - Ф.57. - Оп.1. - Спр. 420. - Арк. 6; 41. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т.VI. – С.127; 42. Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку. - С. 27; 43. ЦДІАУК. - Ф.51. - Оп.3. - Спр. 19345. - Арк. 469; 44. Словник української мови. Упорядкував ... Б.Грінченко. – К., 1996. – Т. 3. – С. 160; 45. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1956. – Т. – С. 707; 46. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т. VI. – С. 377; 47. Стороженки. Фамильный архив. – К., 1908. – Т. VI. – С. 377; 48. ІР НБУ. - Ф.160. - № 172. - Арк. 191; 49. ЦДІАУК. - Ф.193. - Оп. 2. - Спр. 203. - Арк. 8; 50. Астреб М.Г. Население Малороссии по ревизии 1729 и 1764 гг. Старшина Лубенского полка в 1777 году // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1912. – Вып. 9. – С. 70; 51. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. - Т.III. - С. 335.

*І.М. Петренко*

### **ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЮБУ І СІМ'Ї СЕРЕД ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХVІІІ - ПОЧ. ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРАЦЬ СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ І РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ)**

На сьогоднішньому етапі розвитку науки соціальна історія стала найбільш популярним й актуальним методологічним напрямком досліджень. Свідченням цього є збільшення кількості монографій, дисертацій, статей, проведення спеціальних конференцій, присвячених різним аспектам соціальної історії<sup>1</sup>. Українську історичну науку хоча й пізніше, ніж західноєвропейську, також не оминула ця тенденція. Становлення й розвиток нової парадигми дослідження історії викликало значну зацікавленість вітчизняних і зарубіжних науковців проблемами соціальної історії на мікрорівні. На сьогоднішній день в Україні не створено жодної фундаментальної праці з історії повсякденності – одного з напрямків соціальної історії, українського народу, однак необхідність її вже давно назріла в річищі сучасного розвитку науки. За словами сучасного українського історика О. Удода, українська історична наука досі перебуває в полоні стереотипів марксистської історіографії, яка віддавала пріоритет політичній історії, соціально-економічним факторам, описувала історію воєн, дипломатії, популяризувала історію партії тощо. Але все це - ще не історія